

IDEGENELLENESSÉG MAGYARORSZÁGON ÉS A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN

BERNÁT ANIKÓ

Az idegenellenesség léte és mértéke egy társadalom befogadókészségéről árulkodik, így az országba irányuló migrációs trendek vizsgálatakor érdemes kitérni arra, hogy milyen közegbe is érkezik egy bevándorló. Magyarországon immár másfél évtizede vizsgálja a Tárki a menekültekkel, menedékkérőkkel szembeni előítélet, általánosabb értelemben pedig az idegenellenesség mértékét. A módszertan és a kérdéssor változatlan 1992 óta, így egy - az attitűdök terén - ritkán tapasztalható hosszúságú trend bemutatására adódik lehetőség. Ráadásul mindezt nemcsak magyar vonatkozásban, hanem régiós szinten is megtehetjük, bár nem longitudinális, hanem csak keresztmetszeti elemzés keretében, mivel 2005-ben a bevándorlókval kapcsolatos attitűdöket nemcsak Magyarországon, hanem a másik három visegrádi országban, Lengyelországban, Csehországban és Szlovákiában is megvizsgálták a CEORG¹-együttműködés keretében (azonos időpontban, kérdéssorral és módszertannal).

A következőkben először bemutatjuk az idegenellenesség magyarországi trendjének alakulását a rendszerváltást követő közel két évtized alatt (1992 és 2009 között), és a legutóbbi, 2009-es vizsgálat eredményeinek elemzésével arra is megpróbálunk választ adni, hogy mely társadalmi csoportok jellemezhetők inkább idegenellenesként vagy idegenbarátként. Ezt követően a visegrádi országok körében 2005 februárjában végzett kutatás alapján összevetjük a négy országot a lakosság menekültek befogadásához való hozzáállása alapján, és megvizsgáljuk, hogy mennyire hasonló vagy épp eltérő társadalmi mintázatot mutat a négy ország lakossága az idegenellenesség szempontjából.

---

¹ CEORG - Central European Opinion Research Group. A Közép-európai Közvélemény-kutató Társulás három kelet-közép-európai ország, Csehország, Magyarország és Lengyelország egy-egy, társadalom- és közvélemény-kutatással foglalkozó intézetének közös vállalkozása. A közös intézmény 1999 óta működik.

Végül egyfajta kitekintésként azt is bemutatjuk, hogy az utóbbi néhány év nemzetközi kutatásai tükrében – más kérdésekkel vizsgálva – hova helyezhetjük Magyarországot és a másik három visegrádi országot a bevándorlókval kapcsolatos attitűdjeik alapján az európai országok sorába.

Idegenellenesség Magyarországon

Az idegenellenesség trendje

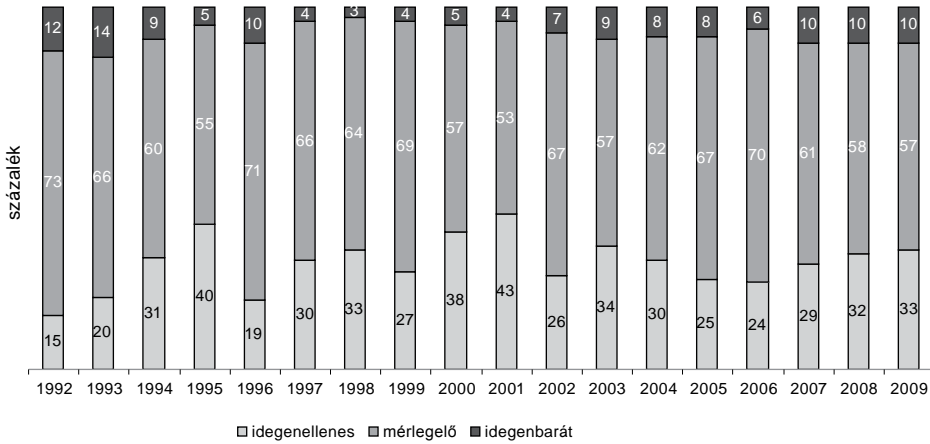
1992 óta évente egy vagy két alkalommal mértük fel a magyar társadalom migránsokkal szembeni befogadóképességét. A legutóbbi alkalommal 2009 júniusában vizsgáltuk meg ezt a kérdést, és a korábbi évekhez hasonlóan azt tapasztaltunk, hogy tízből három felnőtt magyar (33%) tekinthető „*idegenellenesnek*”, vagyis szerintük egyetlen menedékkérő² se tehesse be lábát az országba, míg tízből csak egy (10%) lakos tekinthető „*idegenbarátnak*”, azaz ők beengednének minden menekültet. A lakosság többsége, tízből közel hat (57%) „*mérlegelő*” állásponton van, de amint azt később látni fogjuk, nagyobb részükhöz inkább idegenellenes, semmint idegenbarát, azaz a magyar társadalomban „*sejthető*” idegenellenesség a társadalom nagyobb részére jellemző, mint amennyien ezt nyíltan vállalják.

A rendszerváltást követő 15–20 év alatt Magyarországon az idegenellenesség trendje alapvetően ugyan hasonló, de inkább hullámmódon mondható (1. ábra). Hasonló abban az értelemben, hogy 1992 óta minden adatfelvétel alapján a mérlegelők alkotják a legnagyobb táborát, őket az idegenellenesek követik, míg a legkisebb csoport „*hagyományosan*” az idegenbarátoké; mindez azonban számottevő belső hullámzásokkal jelenik meg a vizsgált periódus alatt.

A legnépesebb tehát minden évben a mérlegelők táborát, akik 1992-ben voltak a legtöbben, tízből heten (73%), és 2001-ben voltak a legkevesebben, de még ekkor is tízből öten (53%) válogatták volna meg azt, hogy ki jöhet be az országba, és ki nem. A mérlegelőket minden évben az idegenellenesek követték, ám igen nagy ingadozással: az 1992-ben tapasztalt

² Az első kutatás alkalmával, 1992-ben a vándorlókra vonatkozó társadalmi tudás igen korlátozott volt, ezért alkalmazta a kutatás a vándor, migráns, külföldi, idegen és egyéb kategóriák átfogó megjelölésére az országba akkor tömegesen érkezőkre a „menedékkérő” szót. Azóta feltehetőleg bővült e téren a társadalmi ismeret, különbséget téve a menedéket kérő, a bevándorolt vagy az uniós polgár között, de az egyes években kapott válaszok összehasonlíthatósága miatt a szóhasználat változatlan maradt, annak ellenére, hogy a kilencvenes évek eleje óta számtalan jogi státuszt hoztak létre a jogalkotók ezen csoportok számára, de ennek a kutatásnak a keretein belül nem követjük és vizsgáljuk a terminológiai változásokat.

1. ábra: Az idegenellenesség változása a magyar társadalomban, 1992–2009 (%)

Kérdés: Ön szerint minden menekültöt be kell-e fogadni (= idegenbarát), senkit sem (= idegenellenes), vagy van, akit igen, van, akit nem (= mérlegelő)?

Megjegyzés: az ábra adatainak összege kerekítésből adódóan +/- 1 százalékponttal eltérhet a 100%-tól.

Forrás: Dencső és Sik, 2007; TÁRKI Omnibusz, 2008 és 2009.

15 százalékos szintről néhány év alatt két és félszeresére, 40 százalékra ugrott az idegenellenesek aránya, majd némi csökkenés után az ezredfordulót követően 43 százalékra emelkedett (elérve ezzel a vizsgált időszakban a csúcspontot), onnantól kezdve viszont – szembeötlő hullámzásokkal ugyan, de – csökkent, és 25–30 százalékos körüli szinten állapodott meg. A legkisebb csoportot a befogadók, azaz az idegenbarátok alkotják: a „legtoleránsabb” évnek 1993-at tekinthetjük; ekkor volt ugyanis a legmagasabb a minden menekültet befogadók aránya (14%). A mélypont(ok) pedig 1998-ban és 2000-ben következtek be: ekkor a felnőtt magyar lakosság csupán 3 százaléka volt toleránsnak mondható.

A három véleménycsoport hasonló nagyságrendje és egymáshoz viszonyított „méretének” stagnálása mellett látni kell azonban az elmúlt másfél-két évtized jelentős mozgásait is:

- a kilencvenes évek elejének toleránsabb összképét és annak hirtelen eltolódását az idegenellenesség felé; majd
- az egyre inkább nyilvánvalóvá váló idegenellenességet az ezredforduló környékén, és ennek konszolidálódását (vagy látensebbé válását); végül
- 2000-es években folyamatos, de nagyon kismértékű csökkenést, ami azért a kilencvenes évek eleji toleranciaszintet nem éri el, de ez a viszonylag stabilabb kép máig érvényes.

A mérlegelő csoportot minden évben megkérdezzük arról is, hogy különböző etnikumú/nemzetiségű menekültek közül kiket fogadnának be, és kiket nem. A nemzetiségek és etnikumok listája állandó „tagok” (pl. határon túli magyarok, románok, arabok) mellett az adott időszak aktuális politikai témái vagy a Magyarországra érkező menekültek nemzetiségi összetétele alapján szelektálva változó csoportokat is tartalmaz (pl. afgánok, kínaiak), így az elmúlt 15–20 év összevetése ebben a kérdésben nehézkes, de jól illusztrálja a mérlegelők attitűdjét a legutóbbi, azaz a 2009-es adatfelvétel eredménye is. Ez alapján azt látjuk – ahogy a vizsgált időszak minden hullámának eredménye is erre utal –, hogy a mérlegelők nagyrészt inkább idegenellenesek, hiszen a felsorolt nemzetiségek és etnikumok többségét vagy egyikét sem engednék be az országba menekülteként, azaz valójában ők is elutasítóak, akárcsak az idegenellenesek, csak éppen nem nyíltan, hanem látenszen vagy indirekt módon teszik ezt.

2009 júniusában, akárcsak a korábbi években, lényegében minden felsorolt, potenciális bevándorló etnikai csoporttal szemben számottevő előítéletet tapasztalunk: e nemzetiségek, etnikai csoportok menekültjeit tíz mérlegelő közül hat-nyolc nem engedné be Magyarországra. A legnagyobb elutasítással az arabok szembesülhetnek, akiket szoros egymásutánban a kínaiak, az oroszok, a románok és a pirézek követnek (2. ábra).

2. ábra: A Magyarországra érkező különböző nemzetiségű vagy etnikumú menekültek befogadását elutasítók aránya a mérlegelők körében, 2009 (%)

Kérdés – azoktól kérdezve, akik szerint a menekülők közül van olyan, akit be kellene fogadni, és van olyan, akit nem: *És Ön szerint az alábbi csoportokból érkező menekülteket be kellene-e fogadni?*

Forrás: TÁRKI Omnibusz, 2009. június.

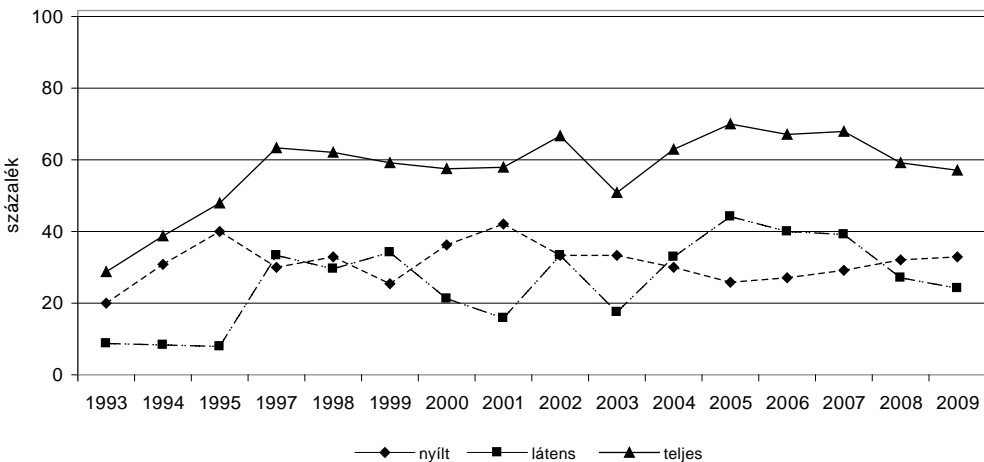
A fiktív piréz etnikum egyfajta lakmuspapírként annak vizsgálatára hivatott, hogy az idegenellenességnek mennyire van „valós” alapja, vagy

mennyire egy általánosabb kirekesztő attitűd része. Az, hogy egy nem létező népcsoport/nemzetiség/etnikum tagjait gyakorlatilag ugyanannyira (ráadásul az előző évhez képest még szignifikánsan növekvő mértékben is) elutasítja a lakosság (illetve annak egy jelentős csoportja, a mérlegelők) számottevő része, arra hívja fel a figyelmet, hogy a xenofóbia kevéssé „tárgyfüggő” attitűd, azaz bár látszólag konkrét csoportokra irányul, valójában egy fiktív csoporttal szemben ugyanannyira megjelenhet, mint valamely valóságosra reagálva.

A mérlegelők közül a következetesen elutasítókat *rejtett vagy látens idegenellenesnek* is nevezhetjük: ők azok, akik a határon túli magyarok kivételével minden menekültet elutasítanak. Mivel a táboruk önmagában is eléggé jelentős, érdemes megvizsgálni – összeadva az eredetileg is elutasító és ezáltal *nyíltan idegenellenesnek* nevezhető csoporttal –, hogy mekkora a *teljes idegenellenesség* Magyarországon, és hogyan változott a rendszerváltás utáni évektől napjainkig.

Az összkép drámai emelkedést mutat a vizsgált időszakban (3. ábra). 1993 és 2007 között ugyanis a teljes idegenellenesség mértéke megduplázódott, 29 százalékról 68 százalékra emelkedett, azaz ma tíz magyar felnőttből hét idegenellenességgel jellemezhető e kérdésre adott válasza alapján.

3. ábra: A nyílt, a látens és a teljes idegenellenesség változása Magyarországon, 1993–2007 között (%)

Kérdés: Ön szerint minden menekülőt be kell-e fogadni, senkit sem, vagy van, akit igen, van, akit nem? Ebből a kérdésből jöttek létre a fenti kategóriák: *nyílt idegenellenes* – aki szerint senkit nem kell befogadni; *látens idegenellenes* – aki szerint van, akit igen, van, akit nem, de a határon túli magyarokon kívül ténylegesen senkit nem fogadna be; *teljes idegenellenesség* – a nyílt és a látens idegenellenesek együtt.

Forrás: Dencső és Sik, 2007, TÁRKI Omnibusz, 2008. szeptember és 2009. június.

Az emelkedő trend háttérében a rejtett és nyílt idegenellenesek arányának számottevő növekedése egyaránt felfedezhető, de az is látható, hogy – főleg a kilencvenes évek első felében – a látens xenofóbia jelensége lett egyre elterjedtebb, azaz az idegenellenes attitűdűek egy része „megtanulta”, hogy ez egy kevésbé etikus, nem elvárt, nem annyira „szalonképes” attitűd, így kellemetlen lehet felvállalni a nyilvánosság előtt.

Az idegenellenesség társadalmi bázisa

A menekültekkel szembeni attitűdöket elsősorban a kérdezett iskolázottsági szintje, másodsorban a kora és lakóhelyének településtípusa befolyásolja a szokásos társadalmi-demográfiai szempontokkal való összevetés alapján.

A 2009. júniusi vizsgálat szerint az iskolázottsági szint növekedésével emelkedik a mindenkit befogadók aránya, és csökken a nyíltan idegenelleneseké, míg a mérlegelők a közép- és felsőfokú végzettségűek körében felülreprezentáltak. A kor kevésbé befolyásolja az idegenellenességet, de az azért kimutatható, hogy a fiatalok inkább befogadók, az idősek viszont az átlagosnál valamivel hajlamosabbak a nyílt idegenellenességre. Hasonló képet kapunk a gazdasági aktivitás szerint is, annyi különbséggel, hogy a diákok mellett a gazdaságilag aktívak is az átlagosnál befogadóbbak, míg a nyugdíjasok mellett a munkanélküliek is felülreprezentáltak a nyíltan elutasítók körében.

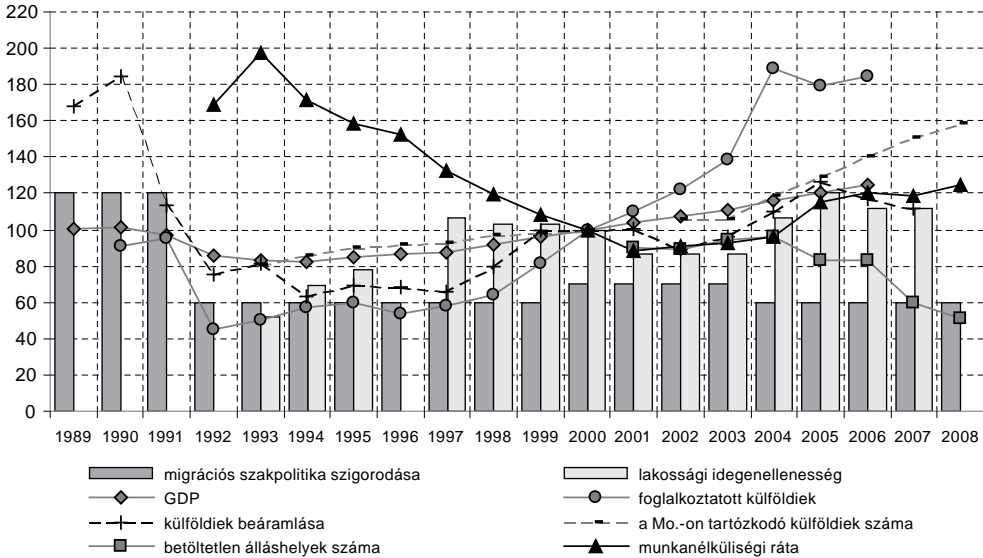
A lakóhely szerinti véleménykülönbségek terén azt láthatjuk, hogy a községekben élők az átlagosnál kissé nagyobb arányban vannak a mérlegelők között, míg a budapestiek átlagon felüli arányban engednének be az országba minden menedékkérőt.

Az idegenellenesség változása makrogazdasági és politikai folyamatok tükrében

Érdemes megvizsgálni azt, hogy a lakosság idegenekhez fűződő attitűdje, illetve annak változása mutat-e valamilyen együjtjárást más, makroszintű társadalmi-gazdasági folyamatokkal. Erre a kérdésre – az elérhető adatok által szabott kereteken belül – a migrációs szakpolitika szigorodásának, a lakosság idegenellenes attitűdjének, a GDP-nek, a munkanélküliségi rátnak, a betöltetlen álláshelyek számának, valamint a külföldiek beáramlásának, a Magyarországon tartózkodók számának és körükben a foglalkoz-

tatottak arányának, illetve ezek 1989 és 2008 közti változásával adhatunk választ (4. ábra).

4. ábra: A gazdasági, munkaerő-piaci, politikai, szakpolitikai környezet és a migrációs trend együttjárása Magyarországon, 1989–2008 (2000 = 100%)

Forrás: saját szerkesztés.

A trendek együttjárása alapján azt látjuk, hogy a magyar lakosság idegenellenes attitűdjének változására nincs hatással a – lényegében a kilencvenes évek elejétől – megengedőbbé váló, majd változatlan migrációs szakpolitika. Érdekes, hogy az idegenellenesség 2000-es évekbeli növekedése, majd kismértékű csökkenése közben a GDP és a munkanélküliségi ráta kismértékben, a Magyarországon tartózkodó és foglalkoztatott külföldiek száma pedig erősebben nő, ugyanakkor az egyes években érkező külföldiek száma a millennium után nő, majd 2005 után csökken. A leginkább figyelemre méltó együttjárás a 2000-es években mind közül mégis az, miszerint amíg 2004-től a betöltetlen álláshelyek száma csökkent, a lakosság körében mért idegenellenesség kissé nőtt, majd kissé csökkent, de alapvetően magas szinten és csak igen enyhén ingadozik. A vizsgált időszak elején jól látszik, hogy a rendszerváltás körüli évek szigorúbbnak mondható bevándorlási politikája ellenére is milyen nagy számban érkeztek külföldi állampolgárok (nagyraoszt erdélyi magyarok) az országba, majd ez a beáramlás milyen hirtelen és milyen nagymértékben torpant meg 1992 körül.

Idegenellenesség a visegrádi országokban

A menekültek befogadásával kapcsolatos attitűdök

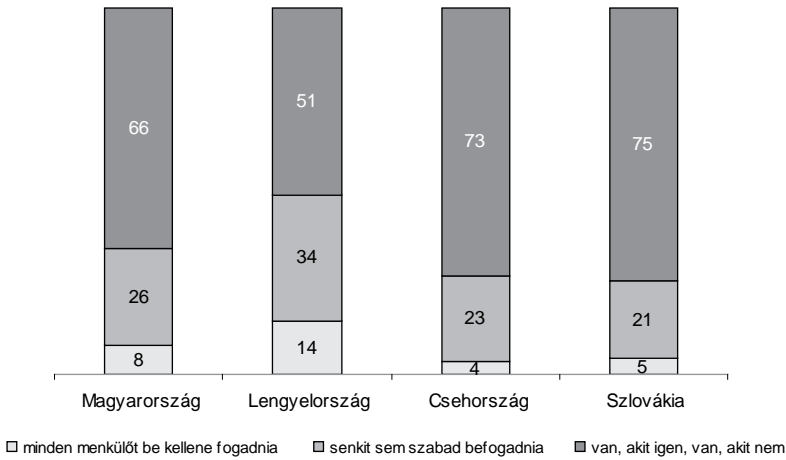
A négy visegrádi országban 2005 februárjában vizsgáltuk egy rövidebb kutatás keretében a menekültekkel és bevándorlókkal szembeni attitűdöket. A magyar, lengyel, cseh és szlovák adatfelvétel egyaránt 1000 fős országos reprezentatív mintán zajlott, azonos kérdőívvel és egyazon hónapban, így a négy vizsgálat eredményei összevethetők.

Az idegenellenesség mértéke és „mintázata” nagyon hasonló a négy országban – ezt láthatjuk az előzőekben longitudinálisan és keresztmetszetileg is bemutatott kérdés alapján, amely a menekültek befogadásának hajlandóságát vizsgálja. Mind a négy visegrádi országban a legnépesebb csoport a mérlegelőké, bár ezen belül számottevő szórást tapasztalhatunk: a lengyelek fele, a magyarok kétharmada, a csehek és a szlovákok háromnegyede válogatná meg, hogy a menedékkérők közül kit engedne be. Ugyanilyen „sorrendet” találunk a négy ország összevetésekor a szélső vélemények esetében is: a lengyelek körében a legnagyobb a nyíltan idegenellenesek aránya, minden harmadik válaszadó sorolható ide, míg a magyarok közül minden negyedik, a csehek és a szlovákok közül pedig körülbelül minden ötödik. Ugyanígy alakul a sorrend az amúgy minden országban legkisebb csoport, a mindenkit befogadók megoszlása alapján is: leginkább a lengyelek körében találkozhatunk ilyen attitűddel, aztán a magyarok, végül a legkevésbé a csehek és a szlovákok következnek (5. ábra).

Ami a kérdésben vállalt vélemény társadalmi jellemzők szerinti megoszlását illeti, a legerősebb befolyásoló tényező minden országban az iskolázottság, az aktivitás és a lakóhely településmérete. Általában mind a négy visegrádi országra jellemző az, hogy az iskolai végzettség emelkedésével csökken a nyíltan idegenellenesek és nő az idegenbarátok aránya, különösen Lengyelországban és Magyarországon, míg mindez Csehországban és Szlovákiában inkább az idegenellenesek arányával kapcsolatban igaz (mivel az idegenbarátok aránya rendkívül alacsony). A mérlegelők átlagon felüli arányban jelennek meg az érettségizettek körében Lengyelországban és Magyarországon, illetve az általános iskolát végzettek körében Csehországban és Szlovákiában, tehát ez az attitűd más-más csoportokra jellemzőbb a két országpárban. Az aktivitás szerinti differenciálódás már mind a négy országban ugyanolyan mintázatot mutat: az aktívak a mérlegelők körében, az inaktívak pedig az idegenellenesek között felülreprezentáltak. A lakóhely mérete alapján is egyértelmű összefüggést látunk: a településméret növekedésével emelkedik az idegenbarátok és csökken az idegenellenesek aránya.

5. ábra: Idegenellenesség a visegrádi országokban, 2005. február (%)

Kérdés: „Ön szerint az országnak minden menedékkérőt be kell fogadni, vagy senkit sem, vagy igen, van, akít nem?”

Megjegyzés: az ábra adatainak összege kerekítésből adódóan +/- százalékponttal eltérhet a 100%-tól.

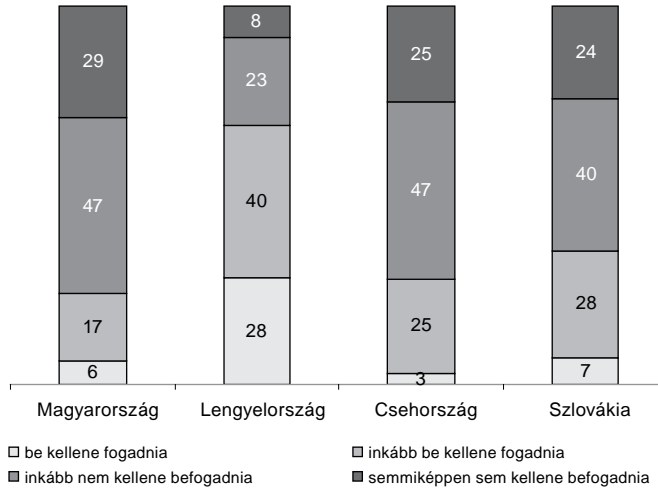
Forrás: CEORG-kutatás, magyarországi partner: TÁRKI.

Az iskolázottság mellett a kérdezett neme csak Lengyelországban mutat szignifikáns eltéréseket: itt a férfiak között kétszer annyi befogadót találunk (19%), mint a nők körében (10%). A kor ennél valamivel jelentősebb differenciáló tényező: főleg Magyarországon és Szlovákiában jellemző, hogy az idősek (a 60 év feletti) az átlagosnál nagyobb arányban idegenellenesek; ennél gyengébb, de erre utaló jeleket a másik két országban is találunk. A fiatalok ezzel szemben felülreprezentáltak a mérlegelők között, de csak Szlovákiában és Csehországban.

A bevándorlók iránti attitűdök

Nemcsak a menekültekkel, de a szélesebb kört jelentő bevándorlókkal kapcsolatban se sokkal befogadóbbak a visegrádi országok lakosai, mivel a lengyelek kivételével minden országban többségben vannak azok, akik szerint nem kellene az országuknak mindazokat befogadnia, akik be akarnak oda jönni. A leginkább befogadók tehát a lengyelek: kétharmaduk szerint egyértelműen vagy inkább be kell fogadni mindenkit, míg a csehek közül már csak feleannyian (35%) vélekednek így, a szlovákoknak csak negyede (28%), a legkevésbé pedig a magyarok befogadóak (23%) (6. ábra).

6. ábra: Befogadó attitűd a visegrádi országokban, 2005. február (%)

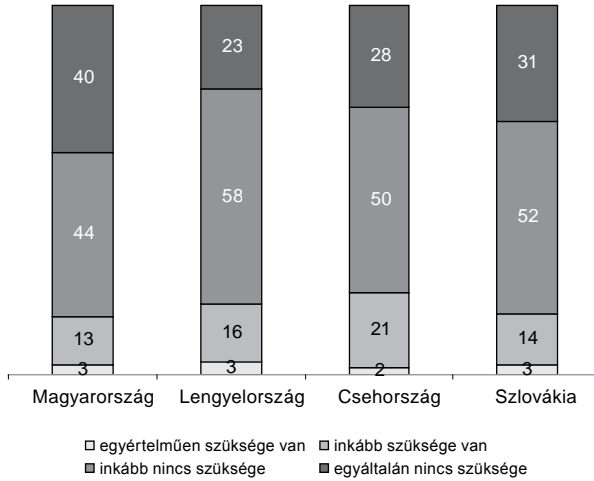
Kérdés: „Be kellene-e fogadnia az országnak mindazokat, akik ebbe az országba akarnak jönni?”

Megjegyzés: az ábra adatainak összege kerekítésből adódóan +/-1 százalékponttal eltérhet a 100%-tól.

Forrás: CEORG-kutatás, magyarországi partner: TÁRKI.

Ha ugyanezt a kérdést más aspektusból közelítjük meg, és a bevándorlók szükségességére helyezük a hangsúlyt, a visegrádi országok lakosságának alapvetően elutasító attitűdje továbbra is szembetűnő. Mind a négy országban öt lakosból körülbelül négy véli úgy, hogy nincs szüksége bevándorlókra az országának, és ebben az egyes országok között kisebb a különbség, mint a többi kérdésben tapasztaltuk (7. ábra).

7. ábra: A bevándorlók befogadásának szükségességéről alkotott vélemények a vísegrádi országokban, 2005. február (%)

Kérdés: Szüksége van-e az országnak bevándorlókra?

Megjegyzés: az ábra adatainak összege kerekítésből adódóan +/-1 százalékponttal eltérhet a 100%-tól.

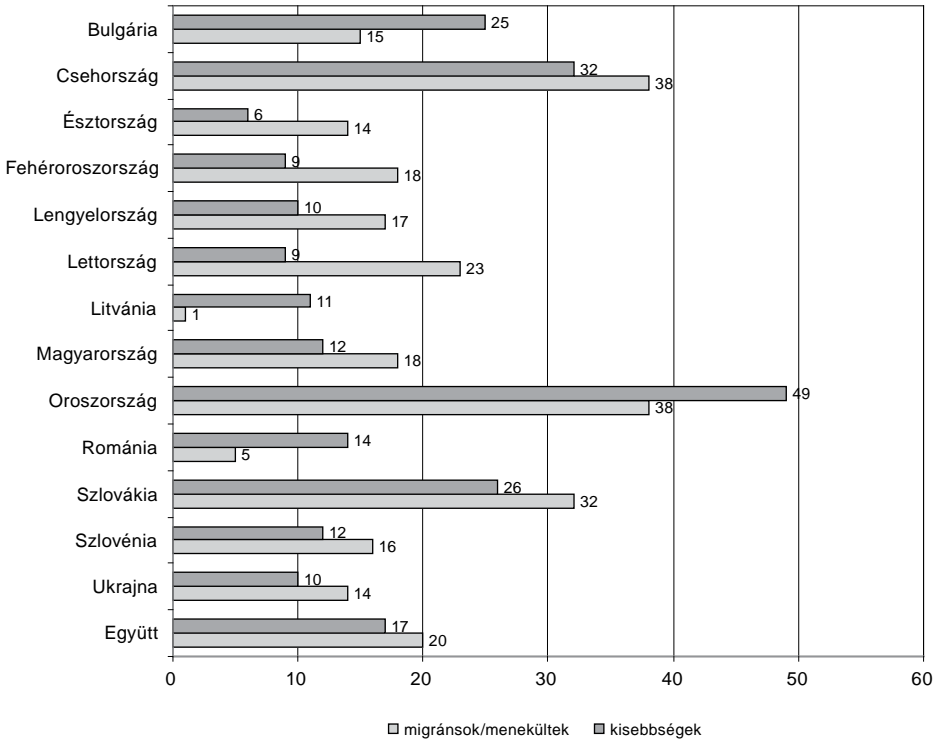
Forrás: CEORG-kutatás, magyarországi partner: TÁRKI.

Európai kitekintés

A bevándorlókkal, menekültekkel szembeni ellenérzéseket a „félelemérzet” szempontjából vizsgálta egy 2005-ös európai kutatás (Új Európa Barométer 2005), ami a magyar és vísegrádi országok lakosai körében tapasztalt idegenellenesség szintjét vagy még annál is erősebb idegenkedést mutat. Az ország biztonsága és békéje szempontjából veszélyforrásnak tartja a menekülteket és a kisebbségeket is a kelet- és közép-európai országok lakosságának jelentős része, bár nagy különbségeket találunk az egyes országok között.

Az itt felsorolt 13 kelet- és közép-európai ország lakosságának összességében körülbelül az egyötöde tartja az ország szempontjából veszélyforrásnak a kisebbségeket és a migránsokat, ugyanakkor a kisebbségek az adott ország nemzeti kisebbségeit is tartalmazzák, így ezek az eredmények valószínűleg „alulbecslik” a veszélyérzet mértékét. Az országok közti különbségek azonban szembetűnőek: a legerősebb a veszélyérzet Oroszországban, de átlagon felüli mértékű Csehországban, Szlovákiában és Bulgáriában is, míg ez a fajta „belső veszélyérzet” a balti államokban, Ukrajnában és valamelyest Magyarországon, illetve Szlovéniában a legkevésbé erős (8. ábra).

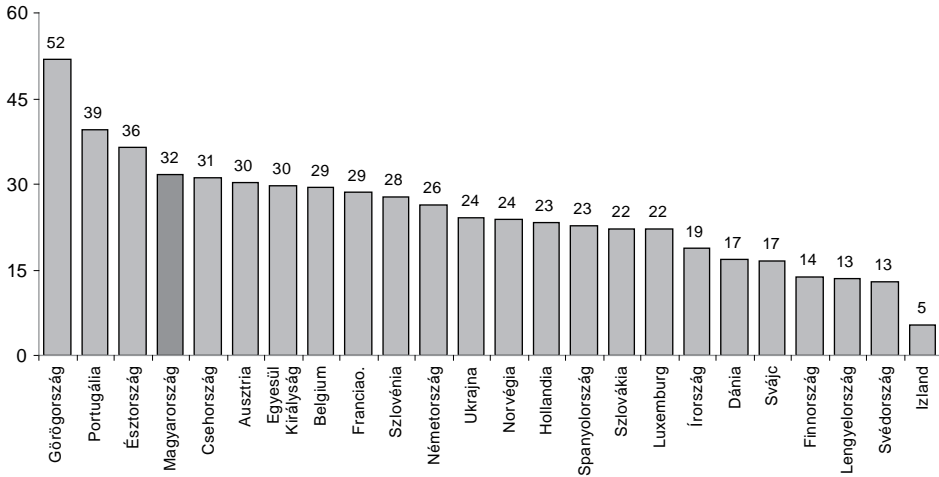
8. ábra: Az ország biztonsága és békéje szempontjából a nemzeti kisebbség(ek)et és a migránsokat/menekülteket meglehetősen vagy nagymértékben veszélyforrásnak tartók aránya 13 kelet-közép-európai országban (%)

Forrás: Új Európa Barométer – TÁRKI, 2005.

A szintén 2005-ben készült European Social Survey (ESS) – „Európai társadalmak összehasonlító vizsgálata” alapján az eddigiekhez hasonló képet kapunk: a felnőtt magyar lakosság harmada (32%) szerint általánosságban véve Magyarország rosszabb hely lett azáltal, hogy más országból származó emberek itt telepedtek le. Az előbbiekkal szemben azonban e kutatás alapján Magyarország az idegenellenesség szempontjából az európai élményben foglal helyet Görögország, Portugália és Észtország után (9. ábra). Az utóbbi két kérdés alapján az is kiemelendő, hogy a magyarok jobban idegenkednek a Magyarországon alig jelen lévő külföldiektől és „idegenektől”, mint a hozzájuk képest nagyszámú hazai kisebbségektől.

9. ábra: A más országból betelepülők „ártalmasságával” egyetértők aránya
24 európai országban, 2005 (%)

Kérdés: „Inkább árt az országuknak az, hogy más országból származó emberek letelepedtek náluk?”

Forrás: ESS (European Social Survey) EUTE – TÁRKI, 2005.

Hivatkozások

- Dencső B., Sik E. (2007): Adalékok az előítéletesség mértékének és okainak megismeréséhez a mai Magyarországon. *Educatio*, 2007. tavasz
- Enyedi Z., Fábíán Z. Sik E. (2004): Nőtték-e az előítéletek Magyarországon? In Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Ríport 2004*. TÁRKI, Budapest, 375–399.
- Sik E. (2002): Idegenellenesség Magyarországon 1998-ban. In *Magyarország és a magyar kisebbségek*. MTA, Budapest, 163–174. /Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. Műhelytanulmányok./